

their interconnections are, as I said, judiciously presented with full references to the relevant literature.

Very useful, especially for the general reader, is a list of biographical sketches for some of the major figures mentioned in the text. One might perhaps wonder about some of the omissions, such as Evert Vermeer, Sicco Mansholt, or Jacques de Kadt.

Since the text is designed to accompany a pictorially-oriented exhibition, the illustration section of the book is almost as important as the text. The illustrations — all very high quality reproductions — are primarily of election posters, portraits, various material culture items, that show life of the 'rode familie', and architectural drawings for party offices and socialist housing projects. Perhaps the most striking quality of the illustrations is the degree to which Dutch socialism was always part of mainstream Dutch, bourgeois culture. Posters reflect the Jugendstil preferences of that age, a 1937 SDAP poster has the quasi-Fascists aura popular at the time, and posters from 1963 look neo-Mondrianish and Andy Warhollish. It is also interesting to note the increasing personification of the party's message and image. While early posters tended to feature generic workers, after World War II portraits of the PvdA's charismatic leaders — Willem Drees, Joop den Uyl, Wim Kok — were used to attract voters.

Any quibbles? Very few. Perhaps the emphasis upon the corporatist tradition of the SDAP in the 1930s is a little historicist, and the characterization of the party at this time as a 'seculier kerkgenootschap' a little strong. The authors have clearly found their hero in Willem Drees, while they are rather critical of Joop den Uyl and what they characterize as his somewhat weak policies toward Nieuw Links. There is something to this, of course, but it might also be noted that Den Uyl kept the PvdA together during the same decade that his French counterpart was unable to prevent the dissolution of the SFIO. Finally, and this is a problem that confronts all of us who have written on European socialism, we all acknowledge that the socialist movements were mass organizations, but in virtually all accounts, this one included, the masses tend to recede into the background in favor of history from the top.

But all of these are minor quibbles indeed. Overall, this is a superbly done, fair, enlightening, and readable account that benefits both scholars and the elusive general reader.

Dietrich Orlow

S. Jaumin, *Les petits commerçants belges face à la modernité (1880-1914)* (Faculté de philosophie et lettres. Histoire CV; Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles, 1995, 321 blz., ISBN 2 8004 1105 8).

Het historisch onderzoek naar de Belgische middenstand zit in de lift. Een snelle lift nog wel. Twee decennia geleden was de economische en sociale rol van de kleine burgerij in de negentiende en twintigste eeuw nog volstrekt onduidelijk, vandaag ligt al een degelijk gefundeerde synthese op de leestafel. De jongste jaren waren al enkele regionale studies verschenen over het ontstaan van middenstandsorganisaties en die hadden meteen aangetoond dat er over die sociale middengroepen echt wel informatie te vinden was. S. Jaumin heeft nog veel meer documentatie boven water gehaald. De ontelbare voetnoten beslaan een vierde van zijn boek. Ze hinderen de lectuur niet en ze zijn voor de gebruiker een inspiratiebron van grote waarde.

Het werk betreft niet de middenstand in zijn geheel — die was al te heterogeen samengesteld en trad in de besproken periode niet op als een hechte sociale groep — maar de kleinhandelaars. De beperking werd tevens ingegeven door het feit dat de detaillanten met dezelfde problemen werden geconfronteerd, wat de groepsvorming in de hand werkte. De beperking is relatief, in

1880 behoorden 76.000 neringdoenden tot de bestudeerde groep, in 1910 een goede 115.000.

Vanaf omstreeks 1880 werd het wereldje van de winkeliers bedreigd door de opkomst van grootwarenhuizen, coöperatieven en filiaalbedrijven. De kleinhandel zal door de nieuwe distributievormen geconfronteerd worden met de eigen zwakheden, achterlijke bedrijfsorganisatie, ontbreken van samenwerking en politieke invloed. Tot remediering werd pas laat overgegaan, eerst werd de grieventrommel luidruchtig geroerd tegen vermeende oneerlijke concurrentie en tegen de te lage belastingen die de nieuwkomers zouden betalen.

De overheid is erg laat en dan nog aarzelend opgetreden, onder meer met de oprichting in 1902 van een onderzoekscommissie die de problemen van de kleine burgerij poogde in kaart te brengen. De politieke bruikbaarheid van de middenstand was immers niet meteen duidelijk. Zodra de middenstanders zelf met enig succes politiek neutrale belangengroeperingen gingen oprichten, voelde de katholieke partij zich geroepen de beweging in voor haar gunstige banen te leiden. De detaillanten zaten inderdaad niet stil, de associatiegedachte kreeg vorm. Kleine lokale groeperingen zochten elkaar op, vormden interprofessionele verenigingen en organiseerden vanaf 1899 nationale congressen. In talloze krantjes maakten ze hun grieven kenbaar en werd de terughoudendheid van de overheid aan de kaak gesteld. Die verenigingen en hun acties waren belangrijk; zij informeerden de kleinhandelaars, legden de nadruk op betere professionele vorming, toonden nieuwe, moderne organisatievormen en reclametechnieken. Het is mede dank zij het volgehouden sociaal-cultureel vormingswerk van deze verenigingen dat althans een deel van de detaillanten op een meer moderne manier is gaan werken.

Wat deze studie zo boeiend maakt is dat economische, sociale, politieke en culturele elementen systematisch samen in de analyse betrokken worden en dat de uiteenzetting helder blijft, hoe complex de behandelde materie ook is. Daarenboven heeft de auteur — het weze herhaald — onverwacht veel bronnenmateriaal ontdekt. Zelfs heel kleine verenigingen blijken veel sporen te hebben nagelaten voor wie echt zoekt. Het is duidelijk dat de schrijver van dit inspirerende basiswerk over voldoende informatie beschikt voor nog een paar boeken. Hopelijk komen die er spoedig.

J. Hannes

G. Vanschoenbeek, *Novecento in Cent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen* (Antwerpen, Baarn: Hadewijch, Gent: AMSAB, 1995, 269 blz., f49,90, ISBN 90 5240 248 5).

Novecento in Gent is de handelseditie van de doctoraatsverhandeling van Guy Vanschoenbeek over het ontstaan en de ontwikkeling van de socialistische beweging in Gent tot aan de Eerste Wereldoorlog. De auteur bouwt zijn betoog op via drie benaderingen. In een eerste deel beschrijft hij de ontwikkeling van de beweging: wat gebeurt er wanneer en onder invloed van wie? In het tweede deel herneemt hij ditzelfde relaas, maar dit keer legt hij de nadruk op de beweging in al haar onderdelen: de coöperatieven, de mutualiteit, de vakbond, de politieke verenigingen zoals wijk- en propagandaclubs, de jongeren- en de vrouwenbeweging, enz. In het derde deel gaat de auteur dieper in op de diverse types die de beweging gemaakt hebben: hij schetst het algemene beeld van de sociaal-democraten, de dissidenten, de nomenclatura, de sympathiserende burgers,... en tenslotte Van Anseele, de *padre padrone*, de man die het Gentse model tot leven bracht en die elke vorm van kritiek of andersdenken het zwijgen oplegde.

Guy Vanschoenbeek wil met zijn studie bijdragen tot een waardig stervensproces van de klassieke sociaal-democratie. Hij gaat uit van de stelling dat het onderscheid tussen de sociaal-democratie en het progressieve liberalisme eerder sociaal dan ideologisch was/is en dat het benadrukken van het aparte karakter van de sociaal-democratie vaak een verheerlijkende opzet